

ἐρμηνεύεται ὀπλῶς ὡς ἐλευθερία, ὡς μὴ αἰτιότης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπιτεχνῶνται συχνάκις εἰδικὴν θεωρίαν τῆς αἰτιότητος; ὅπως πληρώσωσι τὰς ἀξιώσεις τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ὁ J. Ward¹) εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τοιοῦτου ἐπιτεχνήματος διαλλαγῆς τῆς ἀντιθέσεως. Δὲν θέλει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι «ἐλεύθερος» καὶ «ἀναίτιος» εἶναι συνώνυμα. Διττὴ ὑπάρχει αἰτιότης. Πρῶτον μὲν σημαίνει νόμον ὁμοειδοῦς ἀκολουθίας φαινομένων. Ἡ αἰτιότης αὕτη διέπει τὸν ὄλικόν κόσμον, **μόνον τὰ θαύματα θὰ ἦσαν ἡ σπουδαία ταύτης ἐξαιρέσεις.** Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ τις πρώτη ἢ πρωτουργός (originative) αἰτιότης. Πνευματικὴ τις οὐσία λ. χ. ἐνεργεῖ ὡς πρωτουργός αἰτία. Τοιαύτη δ' οὐσία εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Ὁ Ward τὴν ἑαυτοῦ ἐξήγησιν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος στηρίζει ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς ἐλευθερίας, ἣτις ὅμως εἶναι αὐτὸ τὸ ἀποδεικτέον. Διατεινέσθε, λέγει, ὅτι δὲν ὑπάρχει πρωτουργός τις αἰτία; ἀλλὰ παρατηρήσατε τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Ἄσκειτε βουλευτικὰ ἐνεργήματα ἐναντία πρὸς τὰς ὁρμὰς ὑμῶν, ὀφειλόμενα εἰς τὴν ψυχικὴν δύναμιν τῆς ἀπολύτου αἰρέσεως ὑμῶν. Νομίζετε, λέγει, ὅτι ἡ ἐλευθέρα βούλησις παραβαίνει τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος; ἦκιστα· διότι τί ἄλλο σημαίνει αἰτιότης ἢ πρωτουργὸν αἰτίαν;—Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν παράδειγμα κάλλιστον φαύλου κύκλου.

Τὸ αὐτὸ λογικὸν σφάλμα δύναται νὰ καταγνωσθῇ καὶ τοῦ Martineau²). Ἡ βούλησις, λέγει, εἶναι αἰτία, τ. ἔ. «εἶναι τι, ὅπερ περαίνει τὸν ὑπολογισμόν τῶν δυνατοτήτων ὑπὲρ τοῦτου μᾶλλον τοῦ φαινομένου ἢ ὑπὲρ ἐκείνου». Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἐφαρμόζει ὁ Martineau ἐπὶ τὸ σῦμπαν καὶ εἶτα ἐπὶ τὴν βούλησιν. Θέλει νὰποδείξῃ ὅτι ἐφαρμοζομένη ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος συνηγορεῖ ὑχὶ ὑπὲρ τῆς αἰτιοκρατικῆς, ἥτοι τῆς τοῦ ὑπεξουσίου ἐκδοχῆς, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς τοῦ ἀτεξουσίου· ἄρχεται δὲ ἀπὸ τῆς ὑπολήψεως, καθ' ἣν ἡ αἰτιότης εἶναι ἰσοδύναμος τῇ ἐλευθερίᾳ. Ὁ πλημμελὴς αὐτοῦ συλλογισμὸς εἶναι καταφανέστατος. Κατ' αὐτὸν οἱ αἰτιοκρατικοὶ λέγουσιν ὅτι πᾶσα πράξις ὀφείλει

(1) Dublin Review. Ἰούλιος, 1874.

(2) Study of Religion, τομ. II, βιβλ. III, σελ. 196—324,

νὰ ἔχη αἰτίαν, ἢ δὲ βούλησις ὀφείλει νὰ δεσπόζηται ὑπ' ἐλατηρίων, διότι οὐδὲν δύναται νὰ εἶναι ἀναίτιον. Ἡ βούλησις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐλευθέρᾳ ἕνεκα τῆς αἰτιώδους ταύτης ἀρχῆς. Ναι!, ἀποκρίνεται ὁ Martineau, εἰάν αἰτιότης σημαίνει ὅτι διάφορα ἀποτελέσματα διχόφρους ὀφείλουσι νὰ ἔχωσιν αἰτίας, ἢ βούλησις δὲν εἶναι ἐλευθέρᾳ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀποτελέσματα διάφορα διχόφρους ὀφείλουσι νὰ ἔχωσιν αἰτίας. Ἡ βούλησις δὲν εἶναι καθωρισμένη, διότι διάφορα ἀποτελέσματα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωσιν αἰτίας διχόφρους. Δὲν εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ ἔχωσιν αἰτίας διχόφρους, διότι ἐν τῇ βουλήσει ἔχομεν παράδειγμα αἰτίας ἐχούσης τὴν δύναμιν τοῦ αἰρεῖσθαι, τ. ἔ. αἰτίας ἐλευθέρᾳ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρᾳ, διότι εἶναι ἐλευθέρᾳ.

(3) Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐλευθέρᾳ βούλησις ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης εἶναι ὅλως ἀκατάληπτος, παραβαίνει τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Ἡ δὲ ψυχολογικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ἤδη ὅτι τοιαύτη βούλησις ἀντιφάσκει πρὸς τὰ πράγματα. Πρὸςέτι δὲ ὀφείλομεν καὶ τοῦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι, εἰάν ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρᾳ, εἶναι ὅλως ἀνωφελὲς καὶ μάταιον νὰ πειρώμεθα νὰ ρυθμίζωμεν καὶ καθορίζωμεν αὐτήν. Καὶ ὅμως πᾶς ἕκαστος πράττει καὶ ἐνεργεῖ πεποιθὼς ὅτι εἶναι τοῦτο δυνατόν. Ἐάν μηδὲν δύναται νὰ ἐπιδρᾷ καὶ καθορίζη αὐτήν, πρὸς τί ἡ ἀγωγή, οἱ νόμοι, τὰ πειστικά ἐπιχειρήματα, αἱ δεήσεις, αἱ ἠθικαὶ παραινέσεις, αἱ τιμωρίαι, καὶ εἴ τι ἄλλο χρήσιμον εἰς ρύθμισιν καὶ καθορισμὸν τῆς βουλήσεως; ¹⁾ Πῶς δύναται παντάπασιν ἄλογο; καὶ ἀναίτιος βούλησις νὰ θεωρηται κατὰ τινα τρόπον ὑπεύθυνος; Ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια εἰσήχθη καὶ ἔλαβε τὴν πρώτην αὐτῆς ἀρχὴν

(1) Πρὸςβλ. Ἀριστοτέλη (Ἠθ. Νικ. 1115b 22 «τούτοις δὲ εἶκοι μερτυρεῖσθαι καὶ ἰδίᾳ ὑπ' ἐκάστων καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νομοθετῶν· κολάζουσι γὰρ καὶ τιμωροῦνται τοὺς δρῶντας μόχθηρά, ὅσοι μὴ βίᾳ ἢ δι' ἀγνοίαν ἢς μὴ αὐτοὶ αἰτιοί, τοὺς δὲ τὰ κατὰ πράττοντας τιμῶσιν, ὡς τοὺς μεν προτρέφοντες, τοὺς δὲ κωλύσοντες, καὶ τοὶ ὅσα μήτε ἐφ' ἡμῶν ἐσσι μήτε ἐκούσια, οὐδεὶς προτρέπεται πράττειν, ὡς οὐδὲν πρό ἔργου ὄν τὸ πεισθῆναι μὴ θερμαίνεσθαι ἢ ἀλγεῖν ἢ πεινῆν ἢ ἐτιοῦν ἄλλο τῶν τοιούτων· οὐδὲν γὰρ ἤττον πεισόμεθα αὐτά».

ἀναιτίως, οὐδὲν ἄρα ὑπάρχει δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ αὐτήν· Ὡς δ' ἀπὸ μηχανῆς θεὸς ἐμφανίζεται ἡ ἐλευθέρα βούλησις ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ πράττειν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν μυστηριώδη τρόπον ἀφανίζεται. Πῶς δύναται νὰ προσπελάσῃ τις πρὸς τὸ ὑπαίτιον μέρος; Πρὸς τί νὰ προσάγωμεν αὐτῇ ἐλατήρια, ἐὰν μηδεμίαν ταῦτα ἀσκήσῃ ροπὴν; Προσέτι δ' ἐὰν ἡ βούλησις μὴ ὑπέικῃ εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, διὰ τί ποιούμεθα λόγον περὶ ἀναπτύξεως αὐτῆς κατὰ τὰς πικίλας περιόδους τοῦ βίου τοῦ γένους καὶ τοῦ ἀτόμου; Ἐὰν μὴ εἶναι δυνατόν νὰ καθορίζηται ὑπ' αἰτίων, ἐὰν εἶναι ἀνανάγκαστος, πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνεύωμεν τὰς ἐπ' αὐτὴν ἐπιδράσεις νόσων καὶ μέσων ἐρεθιστικῶν; Πῶς δύναται νὰ ἐκτραπῇ τῆς οἰκείας φύσεως καὶ νὰ καταστῇ ἔκφυλος; Τί γίνεται αὕτη καθ' ὕπνον; Ποῦ εἶναι ἐν ὑπνωτικῇ καταστάσει;

Τί θὰ ἐσήμαινε πρὸς ἄνθρωπον ἀπολύτως ἐλεύθερον ἡ ἠθικότης; «Ἡ ἀπλότος ἐλευθερία, λέγει ὁ Riehl, θὰ παρέδιδε τὸν ἠθικὸν βίον ἡμῶν εἰς τὴν τύχην». Ἡ ἐλευθέρα βούλησις δὲν εἶναι δυνατόν ὑπὸ τοῦ λόγου νὰ παρορμᾶται πρὸς τὸ πράττειν οὐδὲ νὰναγκάζεται νὰ τρέπηται τὴν ὀρθοτέραν ὁδόν, ἀλλὰ πράττει ἀλόγως. Οὔτε συνείδησις δύναται νὰ ὠφελήσῃ τι οὔτε μεταμέλεια οὔτε ἄλλο τι ἠθικὸν συναίσθημα. Ὁ ἀναιτίως πράττων θὰ ἦτο ἀπιστότατος· τῷ ὄντι δ' αἱ πράξεις ἀπολύτως ἐλευθέρου ἀνθρώπου θὰ ἦσαν ὅμοιαι πρὸς τὰς τοῦ φρενοβλαβοῦς. Τὸ νὰ ἐπιθυμῶμεν τοιαύτης ἐλευθερίας θὰ ἦτο, ὡς λέγει ὁ Λειβνίτιος, τὸ αὐτὸ καὶ τὸ νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ εἴμεθα παράφρονες· ἢ, ὡς λέγει ὁ Σχελίγκιος, «τὸ νὰ μοι εἶναι δυνατόν νὰποφασίζω ὑπὲρ τοῦ α καὶ τοῦ οὐκ-α ἄνευ οὐδενὸς ἐλατηρίου θὰ ἦτο οὐδὲν ἄλλο ἀληθῶς ἢ προνόμιόν τι τοῦ νὰ πράττω κατὰ παντελῶς ἄλογον τρόπον».

Δὲν δύναμαι προσέτι νὰ νοήσω κατὰ τίνα τρόπον ἡ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ἐπιδογθεῖται διὰ τῆς ὁμολογίας, ὅτι δὲν δύναται μὲν ἡ βούλησις νὰ ἐνεργῇ χωρὶς ἐλατηρίων, ἀλλ' ἐπὶ πολλῶν ἐλατηρίων εἶναι ἱκανῆ ἐνίοτε νὰ ἐκλέγηται ἐν καὶ τὰ λοιπὰ νὰπορρίπτῃ, καὶ τοῦτο ἀναιτίως. Τὸ λογικὸν σφάλμα παραμένει τὸ αὐτό, εἴτ' ἐκτείνεται εἴτε περιορίζεται ἡ τῆς βουλήσεως δύ-

ναμια τοῦ νὰ γίνεται ἀρχὴ νέας αἰτιώδους σειρᾶς. Ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ Martineau ὅτι ἡ βούλησις εἶναι αἰτία «περάνουσα τὸν ὑπολογισμὸν τῶν δυνατοτήτων ὑπὲρ τούτου μᾶλλον τοῦ φαινομένου ἢ ὑπὲρ ἐκείνου», ἀποδέχεται ἀπόλυτον ἐλευθερίαν βουλήσεως καὶ ἔκκειται εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρω προενεχθείσας ἐνστάσεις.

9. Ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας.—Ὑπάρχουσι, διατείνονται, γεγονότα τινὰ συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως. «Ἰπιστεύω λοιπόν», λέγει ὁ Sidgwick, «ὅτι κατὰ τοῦ μεγάλου πλῆθους τῶν ὑπὲρ τῆς θεωρίας τοῦ ὑπεξουσίου προφερομένων ἀποδείξεων ἐν μόνον ἐπιχείρημα ὄντως ἰσχυρὸν ὑπάρχει: ἡ ἄμεσος ἀπόφανσις τῆς συνειδήσεως κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποφασισθείσης πράξεως»¹⁾.

(1) Ἄλλ' ἐὰν ἦτο ὄντως ἀληθὲς ὅτι ἔχομεν συνείδησιν τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, ἐφ' ἧς ἐννοίας ἐγένετο χρῆσις τοῦ ὄρου τούτου, τόσην ροπὴν τὸ συναίσθημα τοῦτο ὡς ἀπόδειξις ἐπιστημονικὴ θὰ εἶχεν, ὅσην ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ ἔχει ἡ δοξασία τῆς περὶ τὴν γῆν κινήσεως τοῦ ἡλίου. Ὅταν τις «τὴν ἄμεσον ταύτην ἐνόρασιν τῆς ψυχικῆς ἐλευθερίας» ἀποδέχεται ὡς ἀπόδειξιν τῆς πραγματικῆς ὑποστάσεως αὐτῆς, εὐδὲν ἄλλο λέγει ἢ ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἶναι ἐλευθέρη, διότι συναισθάνεται ὅτι εἶναι ἐλευθέρη²⁾.

(2) Καὶ ἐὰν ἐμολογήσωμεν ὅτι τοιοῦτο συναίσθημα δύναται νὰ ἀποδείξῃ τι, ἀράγε δὲν ὀφείλομεν νὰ καταδείξωμεν, (α) ὅτι τοῦτο ὑπάρχει, καὶ (β) τί λέγει ἡμῖν; Οἱ θιασῶται τοῦ δόγματος τοῦ αὐτεξουσίου διατείνονται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τῆς ἑαυτοῦ ἐλευθερίας, καὶ τοῦτο ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἀπόδειξιν τῆς θέσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον ζήτημα εἶναι, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ὄντως λέγουσι καὶ νομίζουσιν ἑαυτοὺς ἐλευθέρους, ἐφ' ἧς ἐννοίας οἱ φιλόσοφοι οὗτοι νομίζουσιν ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι. Ὁ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως πρεσβεύων προθυμεῖται τὴν ὅλην

(1) *Methods of Ethics*, σελ. 67.

(2) Ward.

διδασκαλίαν αὐτοῦ νὰ ὑπεμβάλλῃ εἰς τὴν συνείδησιν ταύτην τῆς ἐλευθερίας, κολοβῶν οὕτω καὶ περικόπτων ἀβχαιρέτως τὰ γέγονότα, ὅπως προσάρμωση πρὸς τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν.

Ἐπάναγκες λοιπὸν νὰ ἀναλύσωμεν τὴν συνείδησιν ταύτην τῆς ἐλευθερίας. Πρὶν τὸ βούλημα γίνῃ, δυνατὸν ἐν τῇ συνειδήσει νὰ ὑπάρχῃ συναίσθημά τι, ὅτι δύναμαι νὰ πράξω οὕτως ἢ ἐκείνως. Κατὰ μὲν τὸν χρόνον τοῦ βούλεσθαι οὐδὲν τοιοῦτο συναίσθημα ὑφίσταται, ἀφ' οὗ δ' ἡ πράξις γίνῃ βουλευτὴ καὶ ἐπιτελεσθῇ, λέγω πρὸς ἑμαυτόν: ἡδυνάμην ἄλλως νὰ πράξω. Νῦν παρίστανται μοι πάντες οἱ δυνατοὶ τρόποι τοῦ πράττειν, ἢ κατάστασις μου ἢ ψυχικὴ εἶναι ἄλλοια, παραστάσεις τινὲς καὶ συναίσθηματά, ὧν ἡ ροπὴ καὶ δύναμις ἦτο πρότερον ἀκαταμάχητος, νῦν ἐλλείπουσιν ἢ ὑπάρχουσιν ὡς ἀμυδραὶ ἀναμνήσεις. Τῶν ὅρων δ' ἀπάντων μεταβληθέντων, συναισθάνομαι ὅτι θὰ ἡδυνάμην ἄλλως νὰ πράξω. Καὶ θὰ ἡδυνάμην ἄλλως νὰ πράξω, ἢρκει μόνον ἄλλως νὰ ἐβουλόμην, καὶ θὰ ἡδυνάμην νὰ βούλωμαι ἄλλως, ἐάν μόνον οἱ ὅροι τοῦ βούλεσθαι ἦσαν ἄλλοιοι. Δύναμαι μὲν νὰ πράττω ὅ,τι βούλωμαι: εἶμαι ἐλεύθερος νὰ ναστῶ ἢ νὰ καθίσω, νὰ ὑπάγω οἶκαδε ἢ νὰ μείνω ἐνταῦθα, νὰ ἐγκαταλίπω πάσας τὰς ἐν τῷ βίῳ προσδοκίας καὶ τὰ σχέδιά μου, ἄρκει μόνον νὰ βούλωμαι τοῦτο. Ἄλλ' οὐδέποτε μοὶ λέγει ἡ συνείδησις, ὅτι βούλημά τι εἶναι ἀναίτιον, ὅτι δὲν ὑπῆρχε λόγος τις τοῦ νὰ βουλευθῶ ὡς ἐβουλήθην, ὅτι ἡ βούλησις εἶναι ἡ ἀπολύτως πρώτη ἀφετηρία καὶ ἀρχὴ γεγονότος τινός, ὅτι ἐν παντὶ χρόνῳ βούλημά τι δυνατὸν νὰ γεννᾶται ἀσχέτως πρὸς πάντα τὰ προηγούμενα ψυχικὰ γεγονότα. Ἡκιστα δὲ πάντων μοὶ λέγει ὅτι εἶμαι ἢ ἐκδήλωσις νοητοῦ τινος ἐγώ, ὅπερ συναισθάνομαι ὅτι εἶναι ἐλεύθερον.

Πρὸς τοὺς ἐμφαντικῶς ἐξαίροντας τὸ τῆς ἐλευθερίας συναίσθημα δυνάμεθα νὰ ναντιτάξωμεν τὴν κατὰ πάσας τὰς τοῦ βίου περιστάσεις κοινῶς ὡμολογημένην αἰτιοκρατικὴν ἀποψιν. Νομίζομεν τὰς τῶν ἀνθρώπων πράξεις ἀναγκαίας λειτουργίας τοῦ χαρακτήρος αὐτῶν. Ἐν πάσαις δὲ ταῖς ἱστορικαῖς ἐπιστήμαις ἀναποτρέπτως ἀναζητοῦμεν τὰ αἷτια τῶν γεγονότων· ἀναλύομεν τοὺς χαρακτήρας τῶν δρώντων προσώπων καὶ δεικνύομεν τὰς

τῶν χρόνων αὐτῶν και τοῦ περιέχοντος ἐπιδράσεις. Σύμπας δ' ὁ κοινωνικός βίος ἐρείδεται ἐπὶ τῆς πίστεως, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ ὠρισμένοις ὅροις καθ' ὠρισμένον θὰ πράττωσι τρόπον. Ὅτι δὲ τοῦτο ἔχει οὕτως, τεκμήριον αἱ μέθοδοι αἱ παιδαγωγικαὶ καὶ αἱ κυβερνητικαί.

10. Ἡ εὐθύνη. — Καὶ τῆς εὐθύνης τὸ συναίσθημα προβάλλεται κατὰ τῆς αἰτιοκρατικῆς ἐκδοχῆς και χρησιμοποιεῖται εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει ἢ ὅτι πράξεις και ἐλατήρια ἤρτηνται ἐκ τοῦ χαρακτήρος ἢ πηγάζουσιν ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ πράττοντος. Ὁ ἄνθρωπος πᾶσαν βουλευτικὴν πράξιν αὐτοῦ θεωρεῖ ὡς ἔκφρασιν τῆς ἑαυτοῦ προσωπικότητος, και εἶναι ἀληθῶς τοιαύτη. Ἡ πράξις εἶναι τούτου, εἶναι ὑπ' αὐτοῦ βουλευτὴ και ὁμολογεῖται ὡς τὸ προϊόν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ χαρακτήρος. Δὲν ἐκλαμβάνει οὗτος τὸν ἑαυτοῦ χαρακτήρα ὡς τι ἐκτὸς ἑαυτοῦ, ὡς τι καθ' ὠρισμένην διεύθυνσιν ἑαυτὸν κατεπεῖγον, ὅτε μὲν ἐνθάδε, ὅτε δ' ἐκεῖσε ἑαυτὸν ἐπιωθοῦν, ἀλλὰ ταυτίζεται μετ' αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος τῷ ὄντι εἶναι ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ, δι' ὃ και νομίζει ἑαυτὸν ὑπαίτιον και ὑπεύθυνον τῶν πράξεων και ἐλατηρίων αὐτοῦ. Καὶ καθὼ συναισθανόμενος ἑαυτὸν ὡς πράττοντα και τὰς πράξεις ὡς ἑαυτοῦ πράξεις, οὐδένα εὐρίσκει λόγον τοῦ νὰ μὴ θεωρηταὶ ὑπεύθυνον τὸ ἐγὼ τοῦτο, ἐξ οὗ ἐκπορεύονται αἱ πράξεις. Τίς δ' ἄλλος θὰ ἦτο ὑπεύθυνος, ἂν μὴ ἡ βουλομένη προσωπικότης;

Ἄλλ' ἐὰν ὁ χαρακτήρ εἶναι τὸ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ὄρων, διὰ τί νομιζομέν τινὰ ὑπεύθυνον, και ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν συναισθάνηται ὑπεύθυνον; Ἐὰν τοῦ ἀνθρώπου αἱ πράξεις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα αἰτίων, τίνος ἕνεκα ἄρα γε κολάζομεν αὐτὸν διὰ τι, ὅπερ δὲν δύναται νὰ μὴ πράξη; Διότι ἡ τιμωρία εἶναι ἰσχυρὸν ἀναγκαστικὸν και καθοριστικὸν αἶτιον. Διὰ τί πρέπει νὰ θεωρῶμαι ὑπεύθυνος τῶν ἐμῶν πράξεων; «Ἡ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποκρίσις εἶναι», ὡς λέγει ὁ Tyndall, «τὸ τῆς κοινωνίας δίκαιον τοῦ νὰ μὴν ἴκηται και νὰ εἶναι ἐν σκέπη τῶν προσβολῶν δυνάμεων ἐπιθλαθῶν, εἴτε εἶναι αὐταὶ ἀναγκασταὶ ἢ ἐλεύθεροι, εἴτε δυνάμεις τῆς φύσεως ἢ τοῦ ἀνθρώπου». ¹⁾ Τιμωρία ἐν αἰτιοκρατικῷ

(1) Fortnightly Review, 1877, «Science and Man», σελ. 612.

μόνον σχήματι τῶν πραγμάτων δύναται νὰ ἔχη τινὰ σημασίαν. Διὰ τῆς ἀγωγῆς δυνάμεθα νὰ καταστήσωμέν τινα ἠθικόν, τ. ἔ. νὰ σκῆσωμεν ροπὴν ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, νὰ αναγκάσωμεν αὐτὸν νὰ πράττῃ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς κοινωνίας. «Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὑπεύθυνος», λέγει μετ' ἐπιγραμματικῆς βραχυεπείας ὁ Riehl, «διότι εἶναι φύσει ὄν ἠθικόν, ἀλλὰ γίνεται ὄν ἠθικόν, διότι καθίσταται ὑπεύθυνος».

11. *Αἰτιοκρατικὸν δόγμα καὶ πρακτικὴ ἐνέργεια.*—Ὑπάρχουσι πολλοί, οἵτινες ὁμολογοῦσι μὲν ὅτι τῆς αἰτιοκρατικῆς θεωρίας τὰ ἐπιχειρήματα εἶναι ἀναντίλεκτα, ἀλλ' ἀπορρίπτουσιν αὐτὴν διὰ λόγους πρακτικούς. Ἐπὶ τοιαύτῃ ὑποθέσει, λέγουσι, θὰ ἦτο ὁ βίος ἀδύνατος.

Ἀλλὰ τὸ τοῦ ὑπεξουσίου δόγμα δὲν εἶναι διδασκαλία τις ἐμποιοτικῆ ἀθυμίας καὶ παραλύσεως. Τοῦναντίον ἡ γνῶσις τοῦ ὅτι καθοριζόμεθα ὑπ' αἰτίων ὀφείλει νὰ προάγῃ ἡμᾶς νὰ φεύγωμεν ὄρους τινὰς καὶ νὰ ἐπιζητῶμεν ἄλλους ἐπιτηδειότερους καὶ προσφορωτέρους. Τὸ δόγμα τοῦτο οὐδόπως φθείρει τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν. Λαοὶ δὲ μοιρολατρικοί, ὡς οἱ Μωαμεθανοί, ἐγένοντο πολλῶ δραστηριώτεροι καὶ ἐνεργητικώτεροι τῶν Χριστιανῶν ἀσκητῶν τῶν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως πιστευόντων. Ἡ αἰτιοκρατικὴ δόξα εἶναι τὸ ὀξύτατον ἐλατήριον τοῦ πράττειν. Ἐὰν εἶμαι ἄγαν φιλόδοξος, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ γνῶσις τοῦ ὅτι ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἤρτηται ἐξ ὄρων; Διὰ τί θὰ με ἐποίει ἥττον φιλόδοξον; Ἐὰν ἔτυχον ἠθικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας, θὰ ἐξακολουθήσω διώκων τινὰ πράγματα, καίπερ πιστεύων εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀνάγκης. Θὰ διατελῶ βουλευόμενος καὶ ἐκλέγων, ὡς μέχρι τοῦδε, καὶ θὰ πειρῶμαι νὰ ζῶ βίον χρηστὸν καὶ ὠφέλιμον. «Ἐάν τις μοιροκρατικὸς ἦται ὀπαδὸς τοῦ δόγματος τῆς εἰμαρμένης», γράφει ὁ Butler, «ἰσχυρίζεται ὅτι ἅπαν τὸ τῆς φύσεως σύστημα καὶ αἱ τῶν ἀνθρώπων πράξεις, πᾶν πρᾶγμα καὶ πᾶσα παντὸς πράγματος ἰδιότης καὶ περίπτωσις εἶναι ἀναγκαῖα καὶ θὰ ἦτο τῶν ἀδυνάτων νὰ ἔχουσιν ἄλλως, παρατηρητέον ὅτι ἡ ἀνάγκη αὕτη δὲν ἀποκλείει τὴν σκέψιν, τὴν αἴρεσιν, τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸ κατὰ τινὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς τινὰς σκοποὺς πράττειν· διότι πάντα

ταῦτα εἶναι ἔργον ἀσφαλοῦς καὶ βεβαίας ἐμπειρίας, ὑπὸ πάντων παραδεδεγμένα καὶ ὧν πᾶς ἕκαστος ἐν παντὶ χρόνῳ δύναται νὰ ἔχῃ ἐπίγνωσιν»¹⁾ «Ἐὰν λοιπὸν ὁ δημιουργὸς τοῦ παντὸς παρὰ τὴν ἀνάγκην ἔχῃ βεβαίως τοῦτον ἢ ἐκείνον τὸν χαρακτήρα, πρόδηλον ὅτι ἡ ἀνάγκη αὕτη εἶναι ἐν αὐτῷ τόσο εὐάρμοστος πρὸς τὸν ἰδιαίτερον χαρακτήρα τῆς ἀγάπης, τῆς φιλαληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ὅτινα προσόντα εἶναι ἡ κρηπίς τῆς θρησκείας, ὅσον πρὸς πάντα ἄλλον χαρακτήρα· διότι εὐρίσκομεν ὅτι ἡ ἀνάγκη αὐτῶν οὐδέν τι μᾶλλον κωλύει τὸν ἄνθρωπον νὰ παρέχῃ ἑαυτὸν φιλόανθρωπον ἢ σκληρόν, πιστὸν ἢ ἄπιστον, δίκαιον ἢ ἀδίκον, ἢ, ἐὰν θέλῃ ὁ μαιροκρατικὸς, ὅ,τι καλοῦμεν ἀδίκον»²⁾.

(1) Analogy of Religion, κεφ. VI, σελ. 158

(2) Analogy of Religion, κεφ. VI, σελ. 159

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

*Αγαθόν, μέγιστον, 130, 150 έννοια αὐτοῦ, 171, 172, 208, 213, 237. *Αθεΐα, καὶ τελολογ. ἐκδοχή, 125 κ. έ. Αἴσθησις ἐρωτηρικὴ, 33. *Ανάγκη, θεωρία αὐτῆς, 271. Αἰσιοδοξία, 239 κέ. Αἰτιοκρατικὴ θεωρία, 268, 276. Alexander, 61. *Αννίκερις, 133, 146. *Αντισθένης, 152. *Αντώνιος ὁ Φλωρεντίνος, περὶ συντηρήσεως, 26. *Απαισιοδοξία, 239. ὑποκειμεν. ἀντικειμεν. 240. ἐπιστημον. 242. νοητ. συναίσθημ. βου- λητ. 243, 244, 245. *Αποδοκιμασία, συναισθήματα αὐτῆς, 69. *Αποτελέσματα πραγματ. καὶ φυσικά, 112 κέ. *Αριστιππος, 132, 146. *Αριστοτέλης, 4, 24, 103, 108, 131, 153, 200, 203, 256. Αὐτεξούσιον 267, 276. Bain, 4, 48, 146, 182 κέ. 190, 277. Βάκων, 240. Barrat, 146. Βασιλεῖον τῶν σκοπῶν, 167. Βένθιαμ Ίερ. 46, 140, 143. Βίος, έννοια αὐτοῦ, 212.	Βιολογία καὶ μεγ. ἀγαθόν, 230. Βολταίρος, 238. Bonaventura, 26. Βούλησις, 178, 179. ἀγαθή, 128, ἐλευθερία, 267, 276. Βουλευτικὴ πράξις 178. Brentano, 34. Butler, 30, 35, 109, 126, 137, 284, 285. Calderwood, 28, 71. Carneri, 61. Carpenter, 71. Clarke, 27, 67. Cudworth, 27, 71. Δαρβίνος, 53, 67, 73, 85, 162, 185. Δημόκριτος, 135, 147. Διογένης, ὁ Σινωπεύς, 153. Dorner, 1, 166. D' Alembert, 245. Drummond, 247. *Ελατήριον, ἠθικόν, 224, καὶ ἀποτελέσματα, 118. *Ελδέτιος, 45, 218. *Εμπειρικοί, 39, 40. *Ενεργητικοί, 169. ἐνεργητικὴ θεωρία, 106, 150. *Ενόρασις, 24, κριτικὴ αὐτῆς, 71, ἐνορ. κατὰ συναίσθημα, 76. ἐνοράσεως γνώσις, 42. *Ενορατικοί, 30, 35. *Επιδοκιμασία, συναισθήματα αὐτῆς, 69.

- *Επίκουρος, 134, 146.
 *Επιστήμη, ἔργον αὐτῆς. 1. ἐπιστημῶν ἀμοιβαίαι σχέσεις, 10. ὑποκειμενον, 3.
 Εὐριπίδης, 65.
 *Ερβартος, 34.
 Fiat, 179, 266.
 Fowler, 146, 177.
 Guyau, 61, 67, 93, 185.
 Gilycki, 61, 146.
 Green, 39, 261.
 *Ἠγησία, 133.
 *Ἠδονή, θεωρία αὐτῆς 197, ὡς ἐλατῆριον 172, 180, 182, 191, 195, 199, ὡς σκοπὸς 207, ὡς μέσον σωτηρίας 202, φυσιολογ. βάσις αὐτῆς, 205.
 *Ἠδονικὴ θεωρία, 106, 130, 171, 182.
 *Ἠθικὴ, ὀρισμὸς αὐτῆς, 9. *Ὀνόματα αὐτῆς. *Ἠθ. κρίσεως ὑποκειμενον, 8. καὶ πολιτικὴ, 13. καὶ ψυχολογία 11. καὶ λογικὴ, 19 σημ. 2. καὶ μεταφυσικὴ 14. *Ὡς κανονικὴ ἐπιστήμη 19 σημ. 2. Θεωρητ. καὶ πρακτικὴ 18 κέ. ἀξία αὐτῆς 19 κέ. Μέθοδοι αὐτῆς 18.
 *Ἠθικὰ γεγονότα, 18. *Ἠθικὴ ἀναμόρφωσις, 116.
 *Ἠθικότης καὶ εὐημερία, 114. ἱστορικὴ ἐκδοχὴ 92, κέρωσις αὐτῆς 117.
 Hartley, 47.
 Hartmann, 242.
 Hobbes, 40, 158, 217.
 Hodgson, 146.
 Höffding, 1, 8, 61, 63, 166, 190.
 Holbach, 45, 218.
 Hume 30, 32, 118, 138, 220, 221, 275.
 Hutcheson, 30, 32, 110, 138, 148.
 Huxley, 213, σημ.
 Θεόδωρος, 133
 Θωμᾶς *Ακονάτης, 99, 126.
 *Ἰδεώδη, 208, τῆς ἀνθρωπότητος, 210.
 James, 16, 179, 186, 212, 219, 263, 277.
 Jehring, 61, 164, 214.
 Jerusalem, 166.
 Καθῆκον. συναίσθημα αὐτοῦ, 66, 68, 91.
 Κάντιος, 34, 49, 52, 68, 72, 76, 81, 89, 90, 92, 108, 118, 166, 168, 128, 226.
 Καρλάβλ, 198.
 Κατηγορικὴ προστακτικὴ, 168, καὶ ὑποθετικὴ 111.
 Keats, 241.
 Κινήσεις, αὐτόματοι 175, ἀνακλαστικαὶ 174.
 Κινητικαὶ παραστάσεις, 179.
 Κληρονομικότης, 84.
 Κουμπερλάνδος, 160.
 Κρίσις ἀναλυτικὴ 76.
 Κυνικοί, 152.
 Κορηναῖκοί, 132.
 Külle, 192, 195.
 Ladd, 12, 82, 221.
 La Bruyère, 218.
 Lamettie, 45, 218.
 La Bochefoucauld, 218.
 Lecky, 35, 36, 72.
 Λειβνίτιος, 10, 72, 274, 280.
 Λήπη ὡς ἐλατῆριον, 182, 191, 194, 195, μέσον σωτηρίας 202, φυσιολογ. βάσις 205.
 Λώκκιος, 41, 137.
 Mackenzie, 1, 14.

- Mandeville, 45, 218.
 Martineau, 8, 9, 30, 35, 67.
 Mill. J. St. 126, 141, 143, 148, 149, 188, 263.
 Muirhead 1, 2, 9, 14.
 Münsterberg, 1, 8, 13, 61.
 Nietzsche, 227.
 Natorp, 53.
 Ξενοκράτης, 4.
 Ὀρμαί 189, φυσιολογία αὐτῶν 193, καὶ ἀρεταί 282.
 Paley, 45, 126, 140.
 Paulsen, 1, 10, 25, 61, 96, 102, 120, 166, 210, 216, 275.
 Πλάτων, 2, 103, 154, 152, 236.
 Πλατωνικοὶ νέοι, 156, Πλωτίνος 156.
 Πράξις, ψυχολογία αὐτῆς 174, ὀρμητικὴ 176, βουλευτικὴ 179, ἰδεοκίνητος 176, ἀποτελέσματα αὐτῆς, 215, ἐλατήρια αὐτῆς 217.
 Rée, 61.
 Riehl, 277, 280, 284.
 Rolph, 194.
 Rousseau, 34.
 Σαξέππρος, 253.
 Schopenhauer, 194, 224, 242, 247, 248, 256, 257.
 Schwarz H. 35.
 Seth, 1, 9, 166.
 Shaftesbury, 30, 161, 216.
 Sidgwick, 1, 14, 94, 144, 148, 149, 186, 196, 281.
 Simmel, 13, 61.
 Σκοπός, δικαιολογεῖ τὰ μέσα, 122.
 Σμίθ, Ἄ. 34.
 Σοφοκλῆς, 242.
 Σπένσερος, 9, 50, 56, 90, 108, 146, 200, 228.
 Steinthal, 176.
 Σπινόζας, 159.
 Stephen, 1, 61, 121, 163, 166.
 Stirner, 227.
 Στωϊκοί, 154.
 Sully, 12, 78, 242.
 Συμπάθεια, 223.
 Συναίσθημα κόρους, 39.
 Συναίσθηματα ἠθικά, 80, 86.
 Συναίσθησις ἠθικὴ, 31.
 Συνείδησις, θεωρία αὐτῆς 22, ἠθικὴ 23, 25, 38, 42, 46, 48, 62, 64, 66, γένεσις αὐτῆς 70, 83, 87, 89, 99.
 Συντήρησις, 25 κέ.
 Sutherland, 61.
 Σχολὴ κοινοῦ νοῦ, 99, 108.
 Σχολαστικοί, 25, 74.
 Σωκράτης, 23, 103, 150.
 Τέλη ἢ ἰδεώδη, 208 κέ.
 Τελολογία καὶ ἀθεΐα, 125, καὶ θεωρία τῆς ἐνοράσεως, τελολογ. ἐπιχειρήματα, 100, τελολογικαὶ σχολαί, 105.
 Tennyson, 10.
 Ὑπεξούσιον, θεωρία αὐτοῦ, 271.
 Ὑποχρέωσις, συναίσθημα, 86, 91. Ὁρα λ. καθήκον.
 Φιλαυτία, 215, 223, φιλαύτου θεωρίας κριτικὴ 219.
 Φιλαλληλία, 215.
 Φίχτιος. 225, 273.
 Φιλοσοφία, 16.
 Χαρακτήρ, 263, 269.
 Χρυσόστομος, 24.
 Ὀφελιμοκρατικὴ θεωρία, 106.
 Williams, 109, 228, 260.
 Wordsworth, 82.
 Wundt, 1, 4, 61, 92, 121, 165, 219, 235.
 Ward, J. 278, 281.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ